

Anitra Roze

CAUR KRĀSU LOGU

Par krāsu nosaukumiem latviešu valodā

Rīga 2015

Anitra Roze. *Caur krāsu logu. Par krāsu nosaukumiem latviešu valodā.*
Zinātniskie redaktori: Ilga Jansone, Ojārs Bušs. – Rīga: LU Latviešu
valodas institūts, 2015, 496 lpp.



LU LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība Nr. 90002118365

Adrese:
Akadēmijas laukums 1, 902. ist., Rīga, LV-1050
Tālr. +371 67227696, e-pasts: latv@lza.lv

LETONIKA

Grāmata izdota ar Valsts pētījumu programmas “Letonika – Latvijas
vēsture, valodas, kultūra, vērtības” atbalstu

Izdota ar LU Latviešu valodas institūta 2015. gada 29. jūnija
Zinātniskās padomes sēdes lēmumu (protokols Nr. 2/2015)

Recenzentes: Dzintra Lele-Rozentāle, Anta Trumpa

Zinātniskie redaktori: Ilga Jansone, Ojārs Bušs

Literārā redaktore Sanda Rapa

Anġļu kopsavilkuma tulkotāja Dace Strelēvica-Ošiņa

Anġļu kopsavilkuma redaktore Sintija Kuršinska

Maketētāja Gunita Arņava

Grāmatā izmantoto fotogrāfiju autori: Jānis Avotiņš, Ilga Jansone,
Andris Jansons, Mārīte Keiša, Rita Kočmarjova, Inta Lapiņa, Ainars
Mankus, Gvido Mūrnieks, Lāsma Pilvere, Ēlina Reķe-Bērziņa, Anitra
Roze, Daniels Roze, Līga Salmane, Iveta Sarmanova, Daiga Šimkevica,
Ilze Štrausa, Inese Tone, Rūdofls Zvagūzis, *zirgam.lv*



ISBN 978-9984-742-80-9

© Anitra Roze, 2015
© LU Latviešu valodas institūts

SATURS

PRIEKŠVārds	7
IEVADS	9
1. KRĀSAS AP MUMS: ĪSS IESKATS. KRĀSAS FIZIKĀLĀ UN TĒLOTĀJMĀKSLAS ASPEKTĀ.....	15
2. KRĀSU NOSAUKUMI LATVIEŠU VALODĀ.....	23
3. SALĪDZINĀJUMI AR KRĀSU NOSAUKUMIEM ADJEKTĪVIEM	39
4. PAMATKRĀSU UN TO TOŅU NOSAUKUMI.....	42
4.1. Balts un melns.....	42
4.1.1. Balts.....	45
4.1.1.1. Salīdzinājumi ar adjektīvu <i>balts</i>	60
4.1.2. Melns.....	65
4.1.2.1. Salīdzinājumi ar adjektīvu <i>melns</i>	76
4.1.3. Balts un melns – kopīgais un atšķirīgais	81
4.1.4. Dagls	89
4.1.5. Dārks.....	93
4.2. Brūns un brūnās krāsas nianšes.....	96
4.2.1. Brūns.....	96
4.2.1.1. Salīdzinājumi ar adjektīvu <i>brūns</i>	104
4.2.2. Bērs.....	107
4.2.3. Bēšs.....	110
4.2.4. Blonds	114
4.2.5. Brunets.....	118
4.2.6. Dūkans.....	120
4.2.7. Dulls, duls, dūls	123
4.2.8. Šalns	125
4.2.9. Šatens	128
4.3. Dzeltens un dzeltenās krāsas nianšes.....	130
4.3.1. Dzeltens	130
4.3.1.1. Salīdzinājumi ar adjektīvu <i>dzeltens</i>	138
4.3.2. Loss	143

4.4. Pelēks un pelēkās krāsas nianse	146
4.4.1. Pelēks	146
4.4.1.1. Salīdzinājumi ar adjektīvu <i>pelēks</i>	156
4.4.2. Ābolains.....	158
4.4.3. Dūmāls	161
4.4.4. Marengo	163
4.4.5. Palss.....	166
4.4.6. Pāls	171
4.4.7. Pāts	173
4.4.8. Sirms	176
4.5. Sarkans un sarkanās krāsas nianse	181
4.5.1. Sarkans.....	181
4.5.1.1. Salīdzinājumi ar adjektīvu <i>sarkans</i>	190
4.5.2. Bordo	196
4.5.3. Karmīns	200
4.5.4. Oranžs.....	205
4.5.5. Purpurs.....	209
4.5.6. Rozā	214
4.5.7. Ruds	218
4.5.8. Rūsgans.....	224
4.5.9. Rusls.....	226
4.5.10. Sārts.....	228
4.6. Zaļš un zaļās krāsas nianse	231
4.6.1. Zaļš	231
4.6.1.1. Salīdzinājumi ar adjektīvu <i>zaļš</i>	240
4.6.2. Haki	246
4.7. Zils un zilās krāsas nianse.....	250
4.7.1. Zils	250
4.7.1.1. Salīdzinājumi ar adjektīvu <i>zils</i>	258
4.7.2. Indigo	264
4.7.3. Mēļš	267
4.7.4. Violets, lillā.....	270
5. ATVASINĀTIE KRĀSU NOSAUKUMI	281
5.1. No adjektīviem darinātie atvasinātie krāsu nosaukumi.....	281
5.1.1. Atvasinājumi ar prefiksu <i>ie-</i>	283

5.1.2. Atvasinājumi ar prefiksu <i>pa-</i>	287
5.1.3. Atvasinājumi ar sufiksiem <i>-gan-</i> , <i>-g-</i> un <i>-an-</i>	293
5.1.4. Atvasinājumi ar sufiksu <i>-īg-</i>	296
5.1.5. Atvasinājumi ar sufiksu <i>-en-</i>	299
5.2. No substantīviem darinātie krāsu nosaukumi.....	300
5.2.1. Ar sufiksu <i>-ain-</i> no substantīviem darinātie krāsu nosaukumi	302
5.2.2. Ar sufiksu <i>-īg-</i> no substantīviem darinātie krāsu nosaukumi	308
5.2.3. Ar sufiksu <i>-ot-</i> no substantīviem darinātie krāsu nosaukumi	310
6. METĀLISKO KRĀSU NOSAUKUMI.....	312
6.1. Neatvasinātie metālisko krāsu nosaukumi.....	313
6.2. Sekundārie (atvasinātie) metālisko krāsu nosaukumi	315
6.3. Saliktie metālisko krāsu nosaukumi.....	316
7. MĀJDZĪVNIEKU KRĀSU APZĪMĒJUMI	319
7.1. Zirga krāsu apzīmējumi.....	321
7.2. Govs, teļa, vēša krāsu apzīmējumi	325
7.3. Cūkas krāsu apzīmējumi	328
7.4. Aitas un kazas krāsu apzīmējumi	330
7.5. Kaķa un suņa krāsu apzīmējumi	331
8. SALIKTIE KRĀSU NOSAUKUMI.....	338
8.1. Salikto krāsu nosaukumu struktūra un raksturīgākās iezīmes	338
8.2. Salikto krāsu nosaukumu iedalījums pēc veidotājkomponentiem.....	341
8.3. Divkomponentu saliktie krāsu nosaukumi	341
8.3.1. Pirmā apakšgrupa: adverbs + adjektīvs	341
8.3.2. Otrā apakšgrupa: substantīvs + substantīvs <i>krāsa</i>	346
8.3.3. Trešā apakšgrupa: substantīvs + adjektīvs.....	347
8.4. Trīskomponentu saliktie krāsu nosaukumi.....	351
8.4.1. Pirmā apakšgrupa: adverbs + adverbs + adjektīvs.....	351
8.4.2. Otrā apakšgrupa: adverbs vai adjektīvs + substantīvs + adjektīvs	352

8.4.3. Trešā apakšgrupa: substantīvs + substantīvs + adjektīvs	353
8.4.4. Ceturtā apakšgrupa: adjektīvs + substantīvs + substantīvs <i>krāsa</i>	354
8.5. Četrkomponentu saliktie krāsu nosaukumi (substantīvs + adjektīvs + adjektīvs + adjektīvs).....	354
8.6. Salikto krāsu nosaukumu morfoloģiskā struktūra.....	355
9. KRĀSU APZĪMĒJUMU ASOCIATĪVO SAIKŅU ATSPUGUĻOJUMS	359
9.1. Ar neatvasinātiem krāsu nosaukumiem saistītās asociatīvās saiknes, kuru pamatā ir salīdzinājuma konstrukcijas.....	359
9.2. Asociatīvās saiknes saliktajos krāsu nosaukumos.....	361
9.3. Asociatīvās saiknes starp krāsas nosaukumu un tā simbolisko nozīmi	366
9.4. Asociatīvās saiknes okazionālajos saliktajos krāsu nosaukumos	369
NOBEIGUMS.....	376
THROUGH THE WINDOW OF MANY COLOURS (SUMMARY).....	378
SAĪSINĀJUMI.....	390
AVOTI	391
LITERATŪRA.....	401
KRĀSU NOSAUKUMU VĀRDNĪCA	411
KRĀSU NOSAUKUMU RĀDĪTĀJS	424

PRIEKŠVārds

Sapnī viņš aizvēra durvis ar zemeņu logiem un citronu logiem, ar logiem kā baltiem mākoņiem un logiem kā laukos plūstošu skaidru ūdeni. Pārdesmit mazākas rūtis ietvēra vienu lielu rūti, kura bija ietonēta augļu sulu krāsā un želatīna krāsā, un vēsa ūdens ledus gabalu krāsā. .. caur zaļo stiklu pasaule bija smaragdzaļa, sūnu zaļa un vasaras piparmētru zaļā krāsā .. Ceriņkrāsas stikls padarīja visus garāmgājējus liķa bālus. Un visbeidzot zemeņu krāsas stikls peldināja ciemu pastāvīgā rožsārtā siltumā, izklāja pasauli rozā saullēktu tepiķiem un nopļautam zālienam lika izskatīties kā importētam no kāda Persijas grīdsegu bazāra. Zemeņu logs, labākais no visiem, dziedināja ļaudis no bāluma, sasildīja auksto lietu un iededza liesmu februāra sniegpuतेņos un vēja vērpētēs. (Bradbury 2005, 260)¹

Kad darbs pie grāmatas bija jau gandrīz pabeigts, palika vēl kāda problēma. Tai trūka virsraksta. Bet grāmata bez atbilstoša virsraksta ir kā cilvēks bez vārda. Un tad reiz, kādā sestdienas rītā, man gadījās dzirdēt šos vārdus no Reja Bredberija stāsta «Zemeņu logs». Tie mani uzrunāja ar savu neparasto krāsainību, spilgto ainu, kādu pavēra iztēlei. Tie deva vārdu grāmatai. Tāds bija nobeigums. Bet ceļš uz šo grāmatu sākās jau ilgu laiku pirms tam, un viens no pirmajiem pakāpieniem šai ceļā bija 2006. gada 14. februārī Latvijas Zinātņu akadēmijas Sēžu zālē aizstāvētais promocijas darbs «Krāsu nosaukumi latviešu valodā: lingvistiskais aspekts». Kopš tā laika pakāpienu iznācis samērā daudz – darbs ir krietni papildināts, pilnveidots, patiesībā pietiekami krietni, lai iegūtu kvantitatīvi un, gribas cerēt, arī kvalitatīvi pilnīgi citu veidolu.

Par grāmatas tapšanu esmu no sirds pateicīga Latviešu valodas institūta direktorei Ilgai Jansonei, bez kuras atbalsta,

¹ No angļu valodas tulkojis Guntis Bukalders.

uzmundrinājuma, iedrošinājuma un vispusīgās palīdzības nebūtu tapis ne promocijas darbs toreiz, ne grāmata tagad.

Īpaši sirsnīgu, vērtīgu atbalstu un daudzus padomus grāmatas tapšanas laikā (un ne tikai tad) esmu saņēmusi arī no saviem institūta kolēģiem – Ojāra Buša un Antas Trumpas. Liels paldies viņiem par to! Tāpat lielu pateicību parādā esmu Dzintrai Lelei-Rozentālei par būtiskām piezīmēm, labojumiem un ieteikumiem, kā arī par labiem un uzmundrinošiem vārdiem.

Paldies latviskā teksta redaktorei Sandai Rapai par rūpīgo darbu, pacietību un labajiem vārdiem, paldies Gunitai Arnavai par radošo pieeju un sirsnīgo atsaucību grāmatas tapšanā. Pateicība Dacei Strelēvicai-Ošiņai par angliskā kopsavilkuma tulkošanu, angļu kopsavilkuma redaktorei Sintijai Kuršinskai, kā arī Ilgai Migļai un Renātei Siliņai-Piņķei par palīdzību dažu vācu tekstu tulkošanā. Paldies Brigitai Bušmanei par padomiem mājdzīvnieku krāsu nosaukumu papildināšanā un Maritai Silkānei par palīdzību teksta koriģēšanā. Liels paldies arī Annai Vulānei par vērtīgām konsultācijām gramatikas jautājumos.

Atsevišķu pateicību vēlos izteikt cilvēkiem, kuri palīdzējuši papildināt šo grāmatu ar skaistajiem fotoattēliem: Inesei Tonei (paldies arī par konsultācijām un padomiem zirgu krāsu jautājumos), portālam *zirgam.lv* un personiski Marei Pētersonei, Jānim Avotiņam, Intai Lapiņai, Gvido Mūrniekam (un Ingai Sirkesalo par atsaucīgo sirdi), Ilzei Štrausai, Daigai Šimkevicai, Ilgai Jansonei, Andrim Jansonam, Rūdolfam Zvagūzim, Ivetai Sarmanovai, Elīnai Reķei-Bērziņai, Līgai Salmanei, Mārītei Keišai (Ramšai), Ainaram Mankum, Ritai Kočmarjovai, Lāsmai Pilverei un Danielam Rozem.

Liels paldies manai ģimenei par līdzī dzīvošanu grāmatas tapšanas laikā, par pacietību, par izrādīto interesi un atbalstu.

Un visam pāri paldies Tam, kurš visu radījis, ka man vispār bijusi iespēja veikt šo darbu.

Anitra Roze